

Juhend loomsete kõrvalsaaduste käitlemiseks jaekaubandusettevõttes

1. Alus ja eesmärk

Juhendi aluseks on Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1069/2009, 21. oktoober 2009, milles sätestatakse muuks otstarbeks kui inimtoiduks ettenähtud loomsete kõrvalsaaduste ja nendest saadud toodete tervise-eeskirjad. Määrust kohaldatakse alates 4. märtsist 2011. a. Määruses toodud nõuete ja juhendis kirjeldatud tegevuste eesmärgiks on vältida ja minimeerida loomsetest kõrvalsaadustest tulenevaid riske inimeste ja loomade tervisele ning kaitsta toidu- ja söödaahela ohutust.

Juhendi eesmärk on kirjeldada tegevusi, mida tuleb täita sellises jaemüügiettevõttes, kus tekib loomseid kõrvalsaadusi. Juhendis käsitletakse nõudeid loomsete kõrvalsaaduste kogumisele, registreerimisele, väljastamisele ja edasisele kasutamisele või kõrvaldamisele.

Määruse nõuded ei kehti:

- 1) sellistele toodetel, mis tekivad jaemüügiettevõttes lihalõikusest ja müüakse sealsamas ettevõttes otse tarbijale töötlemata lemmikloomatoiduna;
- 2) toidlustuses tekkivatele toidujäätmetele, välja arvatud juhul, kui need on:
  - a) pärit rahvusvahelistelt liinidel sõitvatest transpordivahenditest;
  - b) ette nähtud loomadele söötmiseks;
  - c) ette nähtud töötlemiseks rõhu all steriliseerimisega, komposteerimiseks või töötlemiseks biogaasiks.
- 3) karpide ja koorikloomade kojad ja koorikud, millelt on eemaldatud pehmed koed ja liha.

Õiguslikud alused:

- Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1069/2009, 21. oktoober 2009, milles sätestatakse muuks otstarbeks kui inimtoiduks ettenähtud loomsete kõrvalsaaduste ja nendest saadud toodete tervise-eeskirjad – *määrus (EÜ) nr 1069/2009*
- Komisjoni määrus (EL) nr 142/2011, 25. veebruar 2011, millega rakendatakse Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrust (EÜ) nr 1069/2009 – *määrus (EL) nr 142/2011*
- Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 852/2004, 29. aprill 2004, toiduainete hügieeni kohta – *määrus (EÜ) nr 852/2004*

2. Kasutatud mõisted

Ettevõtja – juhendi mõistes jaemüügiettevõtte, kes tegelikult kontrollib loomseid kõrvalsaadusi.

Ettevõtte – juhendi mõistes koht, kus toimub loomsete kõrvalsaaduste või nendest saadud toodete käitlemist hõlmav toiming.

Loomsed kõrvalsaadused – loomade terved kehad või nende osad, loomsed saadused või muud loomset päritolu saadused, mis ei ole ette nähtud inimtoiduks.

Loomsed saadused – loomset päritolu toit (sh mesi ja veri). Loomsed saadused on ka inimtoiduks ettenähtud kahepoolmelised karploomad, okasnahksed, mantelloomad ja meriteod ja muud loomad, mis on ettenähtud elusalt lõpptarbijale müümiseks.

Põllumajandusloom – loom, keda inimesed peavad, nuumavad või aretavad ning kasutavad toiduainete, villa, karusnaha, sulgede, toornahkade ja nahkade või muu loomset päritolu toote tootmiseks või muudel põllumajanduslikel eesmärkidel, ning hobuslased.

Metsloom – loom, keda inimene ei pea.

Lemmikloom – loom, kes kuulub liiki, mida inimene tavaliselt peab ja toidab muul otstarbel kui põllumajanduses kasutamiseks ning keda inimene ei tarbi inimtoiduks.

Karusloom – loom, keda peetakse või kasvatatakse karusnaha tootmiseks ning keda ei kasutata inimtoiduks.

Toit – töödeldud, osaliselt töödeldud või töötlemata aine või toode, mis on mõeldud inimesele tarvitamiseks või mille puhul põhjendatult eeldatakse, et seda tarvitavad inimesed (sh närimiskumm, joogid ja muud ained (sh vesi), mis on tahtlikult lisatud toitu tootmise, valmistamise või töötlemise ajal.

Sööt – töödeldud, osaliselt töödeldud või töötlemata aine või toode (kaasa arvatud lisaained), mis on mõeldud loomade söötmiseks.

Toidujäätmed – toidujäätmed, mis on pärit restoranidest ja teistest toitlustusettevõtetest ja köökidest (sh keskköökidest ja kodumajapidamiste köökidest).

Töötlemata lemmikloomatoit – lemmikloomatoit, mis ei ole läbinud muud säilitamistööstust kui jahutamine või külmutamine.

3. Loomsed kõrvalsaadused ja nende tekkimine jaemüügiettevõttes

Loomsed kõrvalsaadused on loomade terved kehad või nende osad, loomsed saadused (sh loomset päritolu toit sh mesi ja veri) või muud loomset päritolu saadused, mis ei ole ettenähtud inimtoiduks.

Loomseid kõrvalsaadusi liigitatakse vastavalt terviseriskile 1., 2. ja 3. kategooria materjaliks:

1. kategooria materjal on näiteks inimestele või loomadele nakkava haiguse kahtlusega metsloomade kehad ja kehaosad; määratletud riskiteguriga materjal; loomsed kõrvalsaadused loomadest, kelle suhtes on kasutatud ebaseaduslikku ravi; TSE kahtlusega ja TSE likvideerimise käigus hukatud loomade kehad ja kehaosad; lemmikloomade, loomaialoomade, tsirkusloomade ja katseloomade kehad ja kehaosad jm. 1. kategooria materjal on ka rahvusvahelistelt liinidel sõitvatest transpordivahenditest pärit toidujäätmed (nt kolmandatest riikidest tulevate lennukite, rongide, busside ja laevade toitlustamisest tekkinud jäätmed).

1. kategooria materjali jaemüügiettevõttes ei saa tekkida, seega ei ole selle käitlemise korraldamine jaemüügiettevõttes vajalik. Kui 1. kategooria materjal peaks jaemüügiettevõttesse sattuda (näiteks: ettevõttesse võetakse vastu määratletud riskiteguriga materjali sisaldavate loomade rümpasid), siis tuleb seda käidelda vastavalt 1069/2009 nõuetele.

2. kategooria materjal on näiteks sõnnik, muul viisil kui inimtoiduks tapmise läbi surnud loomade kehad ja kehaosad, koorumata jäänud linnud, lubatud aineid või saasteainete jääke üle normi sisaldav materjal. 2. kategooria materjal on ka loomsed saadused, mis ei kõlba inimtoiduks nendes esinevate võõrkehade (klaasikillud, metalliosakesed) tõttu jm.

Suurema tõenäosusega on jaekaubandusettevõttes 2. kategooria materjaliks vaid selline müügil olev loomne toit või loomset toitu sisaldav toit, milles on võõrkehad. Samuti võib jaemüüki sattuda toit, milles on saasteainete jääkide sisaldus on lubatust kõrgem.

3. kategooria materjal peamiselt tapamajast pärinevad rümbad ja loomade osad ning ulukite kehad ja kehaosad, mis on tunnistatud kõlblikuks kasutamiseks inimtoiduks, aga mida ei kasutata selleks - osad, mida ei kasutata üldiselt toiduks (nahad, kabjad, suled, vill, sarved, karvad jm) või ei kasutata muudel (ärilistel) põhjustel. 3. kategooria on ka inimtoiduks ette nähtud toodete tootmisel tekkinud kõrvalsaadused ning inimestele ja loomadele terviseriske mittepõhjustavad loomsed saadused, loomseid saadusi sisaldav toit ja loomset päritolu lemmikloomatoit, mis ei ole ärilistel kaalutlustel, tootmis- või pakendamisdefektide või muude puuduste tõttu enam ette nähtud inimtoiduks või lemmikloomatoidu puhul loomale söötmiseks.

Jaemüügiettevõttes tekib üldjuhul 3. kategooria materjal (pole ette nähtud enam toiduks/lemmikloomadele söötmiseks, kuid ei põhjusta inimeste ja loomade riske):

- a) lihalõikusest tekkivad jäägid; värske kala töötlemisel tekkivad jäägid; toidu valmistamisel tekkivad jäägid (sh munakoored).
- b) kaupluses müügilt või laost kõrvaldatud toit, mis on loomne saadus (nt piim, mesi, munad, koorikloomad) ja pole inimtoiduks enam ette nähtud.
- c) kaupluses müügilt või laost kõrvaldatud toit, mis sisaldab loomseid saadusi (nt kastmed lihaga, määrded munaga, katted kalaga, vorstid, pihvid) ja pole inimtoiduks enam ette nähtud.
- d) kaupluses müügilt või laost kõrvaldatud lemmikloomatoit, mis sisaldab loomseid saadusi ja pole loomale söötmiseks enam ette nähtud.

Enamasti on nende tekkimise põhjuseks purunenud pakend, defektid, määrdumine, säilimisaja ületus. Kõik need muutuvad loomseteks kõrvalsaadusteks siis, kui nad enam ei ole mõeldud inimtoiduks (lemmikloomatoidu puhul loomale söötmiseks).

4. Kogumine ja ladustamine

Loomsed kõrvalsaadused tuleb koguda viivitusega. Loomsete kõrvalsaaduste kogumine peab toimuma nii, et ära hoitud on ristsaastumine ning ettevõttes selleks määratud osas.

Loomseid kõrvalsaadusi tuleb koguda ühekordselt kasutatavates pakendites või korduvkasutatavates nõudes, mis on suletud ja lekkekindlad. Korduvkasutatavate nõude kasutamisel tuleb need hoida puhtana, neid tuleb enne kasutamist puhastada ja kuivatada ning peale tühendamist hoolikalt puhastada ja pesta ning vajadusel desinfitseerida.

Loomseid kõrvalsaadusi tuleb hoida sobival temperatuuril. Kui loomsed kõrvalsaadused on mõeldud kasutamiseks söödamaterjali või lemmikloomatoidu tootmiseks, siis tuleb neid säilitada jahutatuna või külmutatuna.

Pakendil või mahutil, kus loomseid kõrvalsaadusi hoitakse, peab olema peal märged:

a) kategooria (I, II või III)

b) alljärgnevad sõnad:

3. kategooria materjali puhul : „mitte inimtoiduks“

2. kategooria materjali puhul: „mitte loomatoiduks“

1. kategooria materjali puhul: „ainult kõrvaldamiseks“

Kui 2. kategooria materjal on mõeldud eriotstarbeliseks söötmiseks (nt karusloomadele, tsirkusloomadele), siis „mitte loomatoiduks“ asemel peavad olema sõnad „söötmiseks ...“ (*punktiiri asemel loomaliik, kelle söötmiseks see ette nähtud on*).

Töötlemata lemmikloomtoiduks mõeldud toodete puhul tuleb kasutada märget: „ainult lemmikloomatoiduks“.

5. *Andmete registreerimine, jälgitavuse tagamine ja kaubadokument*

Ettevõtjad, kes tegelevad loomsete kõrvalsaaduste saatmisega, peavad registreerima saadetisi, väljastama loomseid kõrvalsaadusi nõuetekohase kaubadokumendiga ning tagama, et alati on võimalik kindlaks teha, kellele loomseid kõrvalsaadusi lähetatud on.

Selleks tuleb pidada andmeregistrit ning väljastada loomsed kõrvalsaadused koos kaubadokumendiga, mille üks eksemplar jääb ettevõttesse.

Iga loomsete kõrvalsaaduste saadetisega, mis jaemüügiettevõttest lähetetakse, peab kaasas olema **kaubadokument**. Kaubadokument tuleb koostada kolmes eksemplaris, millest originaal läheb saadetisega lõppsihtkohta, üks koopia läheb vedajale ja teine koopia jääb jaemüügiettevõttesse.

Kaubadokument tuleb koostada ühtse jagamatu tervikuna ning sellel tuleb numbriliselt esitada järgmised kinnitused:

- materjali kategooria (I, II või III);
- söödaks ettenähtud materjali puhul loomaliik ja viide määruse (EÜ) nr 1069/2009 artikli 10 vastavalt punktile (mis täpsustab kõrvalsaaduse liiki);
- kogus mahu- või kaaluühikutes või pakendite arvuna;
- päritolu koht (jaemüügiettevõtte nimi) ja tunnustamise/teavitamise number;
- vedaja nimi ja aadress;
- vastuvõtja nimi, aadress ja tunnustamise või registreerimise number;

Kaubadokumendi koostab ja allkirjastab vastutav isik. Allkiri peab olema muust tekstist erinevat värvi. Dokumendi viitenumber peab olema kordumatu.

Andmeregistrisse tuleb kanda järgmised andmed:

- 1) materjali kogus;
- 2) lähetamise kuupäev;
- 3) vedaja nimi, aadress ja registreerimise number;
- 4) vastuvõtja nimi, aadress ja registreerimise või tunnustamise number;
- 5) loomaliik, kui 3. kategooria materjal on mõeldud söödamaterjaliks kasutada.

Kui saadetiste kaubadokumentide koopiad on alles hoitud ja järelevalveametnikule esitatavad, siis piisab, kui registreeritakse vedaja ja vastuvõtja andmed.

Tagatud peab olema loomsete kõrvalsaaduste **jälgitavus** – see tähendab, et igal hetkel on võimalik kindlaks teha, kellele loomsed kõrvalsaadused jaemüügiettevõttest lähetati.

6. Loomsete kõrvalsaaduste vedu jaemüügiettevõttest sihtkohta

Järgnevaid nõudeid tuleb jaemüügiettevõttel täita juhul, kui ettevõtte üks tegevuse osasid on loomsete kõrvalsaaduste vedamine ettevõttest välja. Muul juhul tuleb jälgida, et veovahend, millega loomsed kõrvalsaadused ettevõttest välja viiakse vastavad hügieeni, temperatuuri ja identifitseerimisandmete nõuetele ning tagada, et saadetisega antakse kaasa jaemüügiettevõttest koopia ja originaal kaubadokumendist.

Loomseid kõrvalsaadusi tuleb transportida ühekordselt kasutatavates pakendites või suletud ja lekkekindlates mahutites või veokites. Veokeid ja mahuteid tuleb hoida puhtana, neid tuleb enne kasutamist puhastada ja kuivatada ning peale tühjendamist hoolikalt puhastada ja pesta ning vajadusel desinfitseerida. Veol peab olema välistatud igasugune ristsaastumine. Seda tuleb jälgida eriti juhul, kui veovahendit kasutatakse erinevasse kategooriasse kuuluvate loomsete kõrvalsaaduste veoks või kui müügiloomsete kõrvaldatud tooteid veetakse sama veokiga, millega muul ajal veetakse toitu.

Loomseid kõrvalsaadusi tuleb veol hoida sobival temperatuuril. Kui loomsed kõrvalsaadused on mõeldud kasutamiseks söödamaterjali või lemmikloomatoidu tootmiseks, siis tuleb neid vedada jahutatuna või külmutatuna (lihast ja lihatoodetest loomsete kõrvalsaaduste puhul temperatuuril mitte üle 7°C) v.a juhul, kui töötlemine söödamaterjaliks või lemmikloomatoiduks toimub 24 tunni jooksul pärast kogumist või külmas või jahedas hoidmist. Külmeveokis peavad olema vahendid temperatuuri hoidmiseks ja jälgimiseks.

Pakendil, mahutil või veokil, millega loomseid kõrvalsaadusi veetakse, peab olema peal mäрге:

- kategooria (I, II või III)

- alljärgnevad sõnad:

3. kategooria materjali puhul : „mitte inimtoiduks“

2. kategooria materjali puhul: „mitte loomatoiduks“

1. kategooria materjali puhul: „ainult kõrvaldamiseks“

Kui 2. kategooria materjal on mõeldud eriotstarbeliseks söötmiseks (nt karusloomadele, tsirkuseloomadele), siis „mitte loomatoiduks“ asemel peavad olema sõnad „söötmiseks ...“ (punktiiri asemel loomaliik, kelle söötmiseks see ette nähtud on). Töötlemata lemmikloomatoidu puhul tuleb kasutada märget: „ainult lemmikloomatoiduks“.

Veol peab saadetisega olema kaasas kaubadokumendi koopia ja originaal, millest koopia säilitab vedaja ja originaal läheb sihtkohta.

Loomseid kõrvalsaadusi transportiv isik peab pidama andmeregistrit, kuhu tuleb kanda:

- 1) materjali kogus;
- 2) lähetamise kuupäev;
- 3) päritolukoht, kust loomsed kõrvalsaadused lähetati;
- 4) vastuvõtja nimi, aadress ja registreerimise või tunnustamise number;
- 5) loomaliik, kui 3. kategooria materjal on mõeldud söödamaterjaliks kasutada.

Kui saadetiste kaubadokumentide koopiad on alles hoitud ja järelevalveametnikule esitatavad, siis piisab, kui registreeritakse andmeid materjali päritolukoha kohta.

Tagatud peab olema loomsete kõrvalsaaduste jälgitavus – see tähendab, et igal hetkel on võimalik kindlaks teha, kellelt loomsed kõrvalsaadused saadi ja kellele viidi.

Kõrvalsaaduste lähetamine teise riiki

Teise Euroopa Liidu liikmesriiki saadetavate loomsete kõrvalsaaduste ja nendest saadud toodetega peab transpordi ajal olema kaasas kauba saatja poolt 142/2011 VIII lisa, III peatükis sätestatud näidisele vastav kaubadokument ja vajadusel terviseohutust tõendav dokument, mis on välja antud ja kinnitatud Veterinaar- ja Toiduameti (kohaliku asutuse) poolt.

Veovahendil/pakendil/konteineril või neile kantud etiketil või sümbolil peab olema vastavalt kõrvalsaaduste kategooriale värvikood:

1. kategooria materjal – must värv;
2. kategooria materjal – kollane värv;
3. kategooria materjal – suure sinisesisaldusega roheline värv.

7. Loomsete kõrvalsaaduste edasise käitlemise, kasutamise ja/või kõrvaldamise viisid

Loomseid kõrvalsaaduseid on lubatud kõrvaldada põletamise teel, taaskasutada koospõletamisel või põletada kütusena tunnustatud põletamis-, kütusena põletamis- või koospõletamisettevõttes või töödelda tunnustatud töötlemisettevõttes (rõhu all steriliseerimisega).

2. kategooria loomseid kõrvalsaadusi on lubatud lisaks:

- a) peale töötlemist tunnustatud töötlemisettevõttes kasutada orgaaniliste väetiste ja mullaparandajate tootmiseks, komposteerida või töödelda biogaasiks selleks tunnustatud ettevõttes;
- b) veeloomadest pärinevat materjali on lubatud sileerida, komposteerida või töödelda biogaasiks selleks tunnustatud ettevõttes ilma eelneva töötlemiseta;
- c) ilma eelneva töötlemiseta on lubatud komposteerida või biogaasiks muundada selleks tunnustatud ettevõttes ka 2. kategooria alla kuuluvaid muna ja munatooteid, piima ja piimasaaduseid.

3. kategooria loomseid kõrvalsaadusi on lubatud lisaks:

- a) peale töötlemist tunnustatud töötlemisettevõttes kasutada sööda või lemmikloomatoidu tootmiseks või orgaaniliste väetiste ja mullaparandajate tootmiseks selleks tunnustatud ettevõttes;
- b) kasutada toore lemmikloomatoidu tootmiseks selleks tunnustatud ettevõttes;
- c) komposteerida või töödelda biogaasiks selleks tunnustatud ettevõttes;
- d) veeloomadest pärinevat materjali on lubatud sileerida, komposteerida või töödelda biogaasiks ilma eelneva töötlemiseta selleks tunnustatud ettevõttes.

2. ja 3. kategooria toorpiim, piima või piimasaadusi on lubatud lisaks kasutada maa väetamiseks ilma eelneva töötlemiseta, kui sellega ei kaasne nakkava haiguse riski nii inimestele kui loomadele ning selline maa väetamine on kooskõlas keskkonnaalaste õigusaktidega.

Rahvusvahelistel liinidel sõitvatest transpordivahenditest pärit toidujäätmed (1. kategooria materjal) on lubatud ladestamiseks saata tunnustatud prügilasse.

Tunnustatud või teavitatud loomseid kõrvalsaadusi ladustavate, töötlevate, komposteerivate jt ettevõtete loetelu on leitav [Veterinaar- ja Toiduameti kodulehelt](#).

8. Erandid loomsete kõrvalsaaduste kõrvaldamisel ja kasutamisel

Tunnustatud prügilasse ladestamisele võib viia 3. kategooria materjali, mis on saadud sellisest toidust, mida ei müüda jaemüügiettevõttes enam ärilistel kaalutlustel või defektide tõttu (säilimisaja ületanud toit, katkise pakendiga tooted jm), kui

- a) selline materjal ei ole kokku puutunud muud liiki kõrvalsaadustega (sh toidu valmistamisel (nt kala fileerimisel, lihalõikuses vm) tekkinud jäätmetega);
- b) registreeritakse andmeid tekkivate loomsete kõrvalsaaduste kohta;
- c) puudub oht inimeste ja loomade tervisele;
- d) materjal on kas
  - töödeldud vastavalt määruse (EÜ) nr 852/2004 artikli 2 punktile 1* või
  - materjali ei teki jaemüügiettevõttes rohkem kui 20 nädalas.

Seega on sellise materjali kõrvaldamine lubatud koos muude jäätmetega.

3. kategooria materjali, mis on saadud sellisest toidust, mida ei müüda jaemüügiettevõttes enam ärilistel kaalutlustel või defektide tõttu („parim enne“ möödas toit, katkise pakendiga tooted jm) võib üle anda ka otse eraisikust lõpptarbijale lemmikloomatoiduks, kui registreeritakse andmed materjali liigi, koguse, kirjelduse ning üleandmise (aeg, saaja) kohta ning materjal hoitakse rangelt eraldatuna ja identifitseerituna koos märkega, mis eraldab selle ka muudest kõrvalsaadustest (nt „üleandmiseks lemmikloomadele söötmiseks“). Lemmikloomatoidu söötmiseks antav materjal ei tohi olla ohtlik inimese ega looma tervisele.

Erandid on lubatud teatud tingimustel (eelkõige jälgitavuse tagamine ja inimese või looma tervisele nakkava haiguse riski puudumisel) ja Veterinaar- ja Toiduameti loal:

- kasutada loomseid kõrvalsaadusi teadustöös, hariduslikel või diagnostilistel eesmärkidel;
- kasutada loomseid kõrvalsaadusi kunstitegevuses või näitustel;
- kasutada 3. kategooria ja teatud 2. kategooria loomseid kõrvalsaadusi söötmiseks loomaaloomadele; karusloomadele; metsloomadele, tunnustatud kasvanduse koertele või jahikoertele; varjupaigas olevatele kassidele ja koertele; kalasöödana kasutatavatele tõukudele ja ussidele;
- loomsete kõrvalsaaduste muul viisil kohapeal kõrvaldamine (matmise või põletamise teel), kui need on tekkinud piirkonnas, mille Veterinaar- ja Toiduamet on lugenud kõrvaliseks või juurdepääsuta alaks.

3. kategooria materjali, mis on saadud sellisest toidust, mida ei müüda jaemüügiettevõttes enam ärilistel kaalutlustel või defektide tõttu (säilimisaja ületanud toit, katkise pakendiga tooted jm) on lubatud kasutada põllumajandusloomade söödana juhul, kui see ei koosne loomsest materjalist ega sisalda töötlemata loomseid saadusi (nt šokolaad, hommikusöögi helbed, leib, sai jm., mis sisaldad väikeses koguses piimapulbrit, mett, želatiini vm) ega pole kokku puutunud töötlemata materjaliga (värske kala või liha vm) ning on selline materjal on hoitud kaitstuna saastumise eest. Sellisel juhul peab jaemüügiettevõtte olema registreeritud ühtlasi söödakäitlemisettevõtteks ning tagatud peab olema söödaõigusaktidest tulenevate asjakohaste nõuete täitmine. Samuti tuleb kinni pidada piirangust, et loomade söötmine sama liigi loomade kehast või kehaosadest saadud materjaliga on keelatud.

NB! Toitlustuses tekkivaid jäätmeid (toidujäätmeid) ei ole lubatud anda söötmiseks põllumajandusloomadele (v.a karusloomadele).

* määrus (EÜ) nr 852 art 2 p 1 m : mis tahes algset toodet oluliselt muutev tegevus (sh kuumutamine, suitsutamine, soolamine, laagerdamine, kuivatamine, marineerimine, ekstraheerimine, ekstrudeerimine, nende kombinatsioon).